

Charakterystyka prowadzenia publicznej debaty bioetycznej w Polsce na przykładzie dyskusji o kwestiach reprodukcyjnych¹

DOI: <https://doi.org/10.14394/etyka.1328>

 Alicja Przyłuska-Fiszer, Pracownia Bioetyki i Filozofii na Wydziale Rehabilitacji AWF w Warszawie

 Katarzyna Korbacz, Pracownia Bioetyki i Filozofii na Wydziale Rehabilitacji AWF w Warszawie, Wydział Filozofii UW

Celem artykułu jest scharakteryzowanie współczesnej publicznej debaty bioetycznej w Polsce na przykładzie dyskusji na temat kwestii reprodukcyjnych. Autorki podkreślają polaryzację i radykalizację przeciwstawnych stanowisk i pomijanie zagadnień istotnych dla dyskusji filozoficznych na ten temat. Debata społeczna ma charakter sporu światopoglądowego o charakterze pragmatycznym, a jej celem jest oddziaływanie na zmianę bądź ugruntowanie już przyjmowanych przekonań moralnych umożliwiające przyjęcie i akceptację społeczną proponowanego rozwiązania legislacyjnego. Do radykalizacji sporu przyczynia się silny wpływ instytucji Kościoła, rozwój ruchu społecznego na rzecz obrony praw kobiet i praw reprodukcyjnych oraz brak należytej uwagi dla tej debaty i jej wszystkich uczestników ze strony władz publicznych.

Słowa kluczowe: aborcja, status moralny płodu, prawa kobiet, prawa reprodukcyjne, debata publiczna w Polsce

Characteristics of Conducting a Public Bioethical Debate in Poland Based on a Discussion Concerning Reproductive Issues

1 Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2016–2019, powstała w ramach projektu „Rozwój bioetyki partycypacyjnej”, nr 0185/NPRH4/H2b/83/2016, kierownik projektu: prof. dr hab. Paweł Łuków. Wkład naukowy K. Korbacz powstał w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2015/17/B/HŚ1/02390 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, tytuł projektu: „Ciało, osoba i świadoma zgoda. Etyka użycia ludzkiego ciała w medycynie i w badaniach naukowych”, kierownik projektu: prof. dr hab. Paweł Łuków. Tekst powstał w 2018 r. i odnosił się do ówczesnej debaty publicznej, w której przez ten czas nastąpiły istotne zmiany. Wiele spostrzeżeń autorek nadal zachowuje aktualność, ponadto artykuł odzwierciedla istotny etap polskiej debaty dotyczącej kwestii reprodukcyjnych.

The aim of the article is to describe and analyze the present public bioethical debate in Poland with the example of the discussion on reproductive issues. The authors point out the polarization and radicalization of opposing positions and the omission of issues relevant to philosophical discussions on this topic. The public debate is a pragmatic worldview argument aiming to affect the change or to strengthen the already accepted moral beliefs, enabling the adoption and social acceptance of the proposed legislative solution. Strong influence of church, the development of a social movement for the defense of women's and reproductive rights, the lack of attention of public authorities to the debate and all its participants contribute to the radicalization of the dispute.

Keywords: abortion, moral status of the fetus, women's rights, reproductive rights, public bioethical debate in Poland

Charakterystyka prowadzenia publicznej debaty bioetycznej w Polsce na przykładzie dyskusji o kwestiach reprodukcyjnych nie jest prostym zadaniem, tym bardziej jeśli przez termin „debaty publicznej” będziemy rozumieć wszystko: od wypowiedzi publicystów po opracowania naukowe, stanowiska polityków i Kościołów, a przez źródła nie tylko literaturę naukową, publicystyczną, projekty i analizy złożonych projektów aktów prawnych, lecz także źródła internetowe, akcje realizowane w przestrzeni publicznej oraz wypowiedzi medialne polityków i przedstawicieli różnorodnych towarzystw, organizacji, fundacji i ruchów społecznych działających w tym obszarze. Dlatego też przedstawiona poniżej charakterystyka tej debaty nie może być traktowana jako w pełni wyczerpująca i z konieczności musi mieć charakter uogólniający. Jej podstawowym celem jest przedstawienie różnorodnych form tej debaty, rodzajów argumentacji oraz założeń aksjologicznych, które leżą u podstaw bronionych stanowisk.

Filozoficzna dyskusja na temat etycznych problemów związanych z początkiem życia człowieka trwa w Polsce od co najmniej 40 lat, jeśli za symboliczny jej początek uznać interdyscyplinarną konferencję zorganizowaną w 1987 r. przez Zbigniewa Szawarskiego na Uniwersytecie Warszawskim². Dyskusja ta początkowo miała charakter ściśle akademicki i nie wychodziła poza mury uniwersytetów. Charakteru publicznego nabrała dopiero w latach 1989–1992 wraz ze złożeniem do sejmu pierwszego projektu ograniczenia dostępu do aborcji. Problemy bioetyki nie leżały wówczas w kręgu głównych zainteresowań

2 Inicjatywa prof. Z. Szawarskiego warta jest podkreślenia, ponieważ w konferencji na temat etycznych aspektów przerywania ciąży i prokreacji wspomagananej po raz pierwszy wzięli udział filozofowie z różnych środowisk uniwersyteckich, także katolickich (oraz przedstawiciele środowiska medycznego i prawniczego), którzy do tej pory ze względu na zasadniczą różnicę zdań w kwestii uzasadnienia sądów etycznych oraz statusu moralnego płodu nie byli skłonni do uczestniczenia we wspólnych debatach na ten temat.

filozofii i innych nauk humanistycznych, dostęp do anglojęzycznej literatury przedmiotu był znacznie utrudniony, co w efekcie przekładało się na brak opracowań naukowych dotyczących tych zagadnień³. Intensywna kampania różnych środowisk pro-life oraz powiązanie postulatu zmiany prawa regulującego kwestię przerywania ciąży z „odrzuconiem dziedzictwa stalinowskiego” i budowaniem podstaw państwa demokratycznego doprowadziły do uchwalenia w 1993 r. ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, określanej w języku politycznym mianem *kompromisu* pomiędzy całkowitym zakazem aborcji a jej bezwarunkowym zalegalizowaniem.

Od tego czasu każdy kolejny projekt sejmowy postulujący wprowadzenie zmian w obowiązującej ustawie lub regulujący inne kwestie związane z początkiem życia człowieka (np. *in vitro*, wprowadzenie recept na awaryjne środki antykoncepcyjne, klauzula sumienia) wzbudza olbrzymie emocje społeczne i aktywizuje oddolne ruchy prowadzące akcje na rzecz upowszechnienia i akceptacji stanowiska uważanego przez ich członków za moralnie słuszne i jedynie właściwe. Debata toczona w Polsce na temat przerywania ciąży w latach 80. i 90. poprzedniego wieku została scharakteryzowana w wielu publikacjach⁴. Celowe zatem wydaje się ograniczenie ram czasowych przedmiotu niniejszej analizy do ostatnich 10 lat oraz zwrócenie uwagi na te elementy debaty, które ją w jakiś sposób odróżniają od dyskusji prowadzonych w latach poprzednich.

1. Obrona światopoglądu czy debata bioetyczna?

Przy tak szerokim, jak wspomniano na wstępie, rozumieniu pojęcia „debata bioetyczna” nie można nie wspomnieć o rozwoju bioetyki jako dyscypliny naukowej w Polsce, choć wydaje się, że nie wpływa on w sposób znaczący na poziom i jakość społecznej debaty na tematy dotyczące ustawowych regulacji dotyczących prokreacji. W porównaniu do lat 90. XX w. znacznie wzrosła

3 W toczącej się debacie duże znaczenie miały przede wszystkim publikacje pisane z katolickiego punktu widzenia, jak np.: Ślipko 1988; Wyszyński 1990; Gałkowski, Gula 1991; Ślipko 1992. Na rynku nie było publikacji książkowych analizujących w sposób neutralny argumenty etyczne i filozoficzne istotne dla zrozumienia sporu o przerywanie ciąży, nie było także publikacji pisanych z feministycznego punktu widzenia (poza nielicznymi artykułami lub przekładami w czasopismach filozoficznych i niekiedy medycznych). Dostępne były natomiast publikacje poruszające aspekty prawne, zwłaszcza Zielińska 1990 oraz kulturowe Tokarczyk 1984 (praca do dziś ma 10 uzupełnionych i poszerzonych wydań).

4 Interesującą charakterystykę prowadzonej w Polsce dyskusji na temat przerywania ciąży znaleźć można w pracy Z. Szawarskiego (1988). Zob. także Przyłuska-Fischer 2005.

dostępność tekstów bioetycznych w języku polskim dotyczących etycznych problemów początku życia człowieka, i to zarówno jeśli chodzi o przekłady klasycznych już tekstów filozoficznych na ten temat (zob. np. Warren 1998; Galewicz 2010) czy podręczników z bioetyki (zob. np. Beauchamp, Childress 1996; Mepham 2008; Gert, Culver, Clouser 2010), jak i o prace pisane przez polskich naukowców analizujących argumenty etyczne, założenia aksjologiczne i metafizyczne poszczególnych stanowisk (zob. np. Przyłuska-Fischer 1997; Hołówka 2001; Machinek 2004; Machinek 2007; Różyńska 2008; Szewczyk 2009; Chańska 2009; Stelmach, Brożek, Soniewicka, Załuski 2010; Rutkowski 2013; Różyńska, Chańska 2013; Galewicz 2013; Chyrowicz 2015). Ponadto na wielu uczelniach powstały centra, katedry lub zakłady skupiające naukowców interesujących się bioetyką i oferujące wykłady, seminaria i szkoły letnie oraz organizujące, często cyklicznie, konferencje na ten temat. Zwiększyła się w sposób znaczący możliwość studiowania bioetyki, zarówno na studiach podyplomowych, jak i na poziomie studiów magisterskich. Zmieniło się także nastawienie środowiska medycznego, które ewoluowało od przekonania, że zagadnienia etyki medycznej wchodzą w zakres deontologii lekarskiej i powinny być rozważane jedynie w gronie profesjonalistów medycznych, do zrozumienia jej interdyscyplinarnego charakteru. Powstało Polskie Towarzystwo Bioetyczne, intensywną działalność propagującą problematykę bioetyczną prowadzi również Polski Oddział UNESCO Chair in Bioethics (Haifa). Pomimo tego, charakteryzując debatę bioetyczną w Polsce na tematy reprodukcyjne, nie będziemy analizować dyskusji filozoficznej, ponieważ ma ona niewielkie przełożenie na poziom debaty publicznej oraz stosowaną w niej argumentację. Debata społeczna ma bowiem przede wszystkim charakter **sporu światopoglądowego o charakterze pragmatycznym**, a jej celem jest oddziaływanie na zmianę bądź ugruntowanie już przyjmowanych przekonań moralnych umożliwiające przyjęcie i akceptację społeczną proponowanego rozwiązania legislacyjnego w kwestii aborcji, *in vitro*, eksperymentów na embrionach, dostępności antykoncepcji i pigułki „dzień po” bądź zakresu obowiązywania klauzuli sumienia.

Jedną z podstawowych cech polskiej debaty bioetycznej jest **dychotomiczne ujęcie sporu**. Współczesna debata powiela i pogłębia te same błędy, które dostrzec można było w dyskusji z lat 90. XX w. i to zarówno jeśli chodzi o formę debaty, rodzaj wysuwanych w niej argumentów, niemających często żadnego merytorycznego uzasadnienia, jak i próby zdyskredytowania w opinii publicznej nie tylko przekonań, ale także osób głoszących przeciwną opinię, i wywieranie presji na polityków. Wydaje się, że żadnej ze stron tego konfliktu nie zależy na odpowiedzialnym

rozwiązywaniu problemów etycznych czy też wypracowaniu warunków umożliwiających przyjęcie kompromisowego rozwiązania legislacyjnego.

Jak słusznie podkreśla jedna z uczestniczek dyskusji na temat klauzuli sumienia:

Prowadzenie debat w atmosferze pełnej napięcia, emocjonalnego wzburzenia i niezgody prowokuje do tworzenia podziałów między uczestnikami dyskusji. Osoby zaangażowane w rozmowę więcej uwagi koncentrują na obronie swoich racji niż na wypracowaniu wspólnej metody rozwiązania konfliktu. Z tego powodu większość współczesnych problemów moralnych, takich jak legalizacja aborcji, upowszechnienie technik reprodukcji wspomaganey czy prowadzenie badań eksperymentalnych z użyciem ludzkich zarodków i komórek macierzystych, jest wykorzystywanych przez zantagonizowane grupy do udowodnienia własnych przekonań oraz pozyskania jak największej liczby zwolenników (Czekajewska 2016, s. 56).

Problematyka charakterystyczna dla filozoficznej dyskusji dotyczącej zagadnień prokreacji, dotycząca m.in. początku istnienia jednostki ludzkiej jako ontologicznego indywiduum, statusu moralnego ludzkiego zarodka, sposobu rozumienia prawa do życia oraz wartości życia człowieka, **jest albo całkowicie pomijana, albo interpretowana zgodnie z nauczaniem Kościoła katolickiego**. Na ten stan rzeczy wpłynęły, naszym zdaniem, czynniki, które omówimy poniżej.

Po pierwsze, brakuje edukacji etycznej i filozoficznej, a zatem brakuje wiedzy na temat aksjologicznych i filozoficznych podstaw stanowisk etycznych mających istotne znaczenie dla kształtowania postaw moralnych dotyczących, m.in. seksualności człowieka i problemów moralnych związanych z początkiem życia. System edukacji nie tylko nie umożliwia młodym ludziom poznania różnych koncepcji filozoficznych i religijnych, ale przede wszystkim nie pozwala na wyrobienie umiejętności prowadzenia merytorycznej dyskusji, formułowania argumentów na rzecz swojego stanowiska i prowadzenia sporu z szacunkiem i zrozumieniem dla poglądów przeciwników. Konfrontacja poglądów moralnych wyniesionych z lekcji religii ze zmieniającymi się normami obyczajowymi i kulturowymi (jak np. akceptacją społeczną antykoncepcji, związków partnerskich, narodzin dzieci ze związków nieformalnych⁵) w powiązaniu ze swobodnym dostępem do informacji zamieszczanych w Internecie i osobistymi

⁵ Zgodnie z informacjami podanymi przez GUS 25% dzieci w Polsce przychodzi na świat w związkach nieformalnych. Zob. Główny Urząd Statystyczny 2018.

kontaktami z osobami z Europy i świata, akceptującymi inny system wartości, a także „szum medialny” wokół wyroków Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu⁶ w sprawach wniesionych przez obywateli Polski dotyczących łamania ich praw wpływa na kształtowanie się dwóch rodzajów postaw: 1) radykalnego odrzucenia katolickich norm moralnych w sferze seksualności i prokreacji człowieka na rzecz obrony takich wartości jak poszanowanie indywidualnych autonomicznych wyborów każdego człowieka i praw kobiet⁷; 2) utwierdzenia się w słuszności katolickich poglądów na moralność seksualną w powiązaniu z koniecznością bronięcia tradycyjnego systemu wartości „cywilizacji życia przeciwko cywilizacji śmierci”. Wniosek: jednostronna absolutystyczna edukacja moralna sprzyja raczej **radykalizowaniu się stanowisk** w sporach bioetycznych dotyczących m.in. początku życia człowieka niż ich merytorycznej analizie.

Po drugie, celem toczących się dyskusji na tematy bioetyczne w Polsce nie jest analiza moralnego sporu, lecz optowanie za przyjęciem odpowiedniego rozwiązania legislacyjnego. W polityce największą wagę ma sztuka przekonywania innych przy użyciu wszelkich możliwych argumentów, **umiejętności erystyczne ceni się o wiele bardziej niż dbałość o merytoryczny poziom argumentacji**, co wykazane zostanie na podanych dalej przykładach, a wpływanie na poglądy przez wywoływanie emocji (przeżaćenia, wstrętu lub śmiechu i kpiny) jest traktowane przez obie strony sporu jako pragmatyczne narzędzie przydatne do osiągnięcia swoich celów.

Po trzecie, **ocena moralna przerywania ciąży nie przekłada się bezpośrednio na ocenę regulacji prawnej aborcji**. Wśród przeciwników zmiany obowiązującej obecnie w Polsce tzw. „kompromisowej” ustawy, a także wśród zwolenników jej liberalizacji, jest wiele osób, które deklarują, że są przeciwko przerywaniu ciąży i nigdy nie zdecydowałyby się na podjęcie decyzji o jej zakończeniu. Niemniej jednak uważają, że prawo nie powinno w ogóle ingerować w podejmowane przez kobiety decyzje w kwestii przerywania ciąży lub

6 Np. dyskusja na temat wyroku Trybunału Praw Człowieka z 20 marca 2007 r. w sprawie Alicji Tysiąc v. Polska (5410/03). Trybunał zasądził na rzecz skarżącej zadośćuczynienie w wysokości 25 000 euro oraz zwrot kosztów postępowania w wysokości 14 000 euro. W uzasadnieniu wyroku stwierdzono naruszenie przez Polskę Art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącego prawa do poszanowania życia prywatnego. Trybunał uznał, że A. Tysiąc nie zapewniono prawa do odwołania się od podjętej przez lekarzy decyzji o odmowie dokonania legalnej aborcji. Trybunał uznał, że w Polsce nie wprowadzono procedur, które pozwoliłyby lekarzowi na upewnienie się, co do konieczności przeprowadzenia takiego zabiegu (Europejski Trybunał Praw Człowieka 2007)

7 Według raportu amerykańskiej firmy badawczej Pew Research Center (2018) Polska jest na pierwszym miejscu pod względem spadku religijności z pokolenia na pokolenie (ludzie przed 40. rokiem życia i po 40. roku życia).

że taka regulacja powinna być ograniczona do niezbędnego minimum. Istotną rolę przy ocenie projektów regulacji prawnych dotyczących kwestii reprodukcyjnych odgrywa bowiem **ocena przewidywanych skutków społecznych** ich wprowadzenia, np. dla zdrowia i życia kobiet, dostępu do antykoncepcji i badań prenatalnych, wykrywania i karania gwałtów, ograniczenia wolności osobistej i prawa do prywatności. Utrudnianie dostępu do legalnych świadczeń medycznych, jak np. skierowanie na badania prenatalne, sprzedaż środków antykoncepcyjnych, wykonanie badań laboratoryjnych oraz terminacji ciąży ze wskazań medycznych, było jedną z ukrytych przesłanek dyskusji na temat zakresu obowiązywania klauzuli sumienia. Tezę tę potwierdza opracowany przez Instytut na Rzecz Kultury Prawnej „Ordo Iuris” we współpracy z „Centrum Wspierania Inicjatyw dla Życia i Rodziny” i ogłoszony 25 maja 2018 r. projekt nowelizacji dziewięciu ustaw, m.in. ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania; ustawy o zawodzie felczera; o zawodach lekarza i lekarza dentystry; prawo o diagnostyce laboratoryjnej oraz prawo farmaceutyczne. W komentarzach prasowych do projektu podkreśla się społeczne konsekwencje takich zapisów:

Przedstawiciele tych zawodów będą mieli prawo „powstrzymania się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z sumieniem”, co w praktyce oznacza, że lekarze będą mogli odmawiać wykonywania legalnych zabiegów przerywania ciąży, zaś diagności laboratoryjni – wykonywania badań prenatalnych, o ile tylko uznają je za niezgodne z własnym sumieniem. Farmaceuci będą mogli z kolei odmawiać pacjentkom sprzedaży przepisanej im przez lekarzy antykoncepcji, przez co będą mieli większy wpływ na leczenie pacjentek niż ich lekarze (WBG 2018).

Po czwarte, bardzo duży wpływ na formę i treść obecnej debaty ma **zaangażowanie Kościoła na rzecz zmiany obowiązującej ustawy**. 3 kwietnia 2016 r. odczytany został w kościołach w całej Polsce Komunikat Prezydium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie pełnej ochrony życia człowieka, głoszący, że:

Życie każdego człowieka jest chronione piątym przykazaniem Dekalogu: „Nie zabijaj!”. Dlatego stanowisko katolików w tym względzie jest jasne i niezmiennie: należy chronić od poczęcia do naturalnej śmierci życie każdego człowieka. **W kwestii ochrony życia nienarodzonych nie można poprzestać na obecnym kompromisie**

wyrażonym w ustawie z 7 stycznia 1993 roku, która w trzech przypadkach dopuszcza aborcję (Konferencja Episkopatu Polski 2016)⁸.

Znaczącą rolę w debacie społecznej i parlamentarnej odgrywa wspomniany już Instytut na rzecz Kultury Prawnej „Ordo Iuris”, sam określający się jako jeden z „najbardziej opiniotwórczych *think-tanków* w kraju, który cieszy się prestiżem zarówno w Polsce, jak i za granicą”. Instytut do tej pory m.in. sprzeciwiał się ratyfikowaniu przez Polskę tzw. konwencji antyprzemocowej Rady Europy, domagał się dymisji Adama Bodnara, rzecznika praw obywatelskich, argumentując, że jest lobbystą ruchu LGBT, występował przeciwko refundacji *in vitro* oraz stoi za projektem zaostrzającym prawo dotyczące przerywania ciąży. Założenia obywatelskiego projektu ustawy „Stop aborcji” przedstawiała w sejmie Joanna Banasiuk (wiceprezesa instytutu). Jej wystąpienie w sejmie zostało uznane przez dziennikarzy, nawet przeciwnych projektowi, za „stanowcze, merytoryczne, prezentowane z dużym spokojem i klasą”. Ta ocena budzi jednak zdziwienie, jeśli zaczniemy analizować takie jego fragmenty jak np.: „Aborcja to rzeź niewinnych dzieci, piekło kobiet i moralna kompromitacja mężczyzn. Polskiemu narodowi najpierw zaordynowali ją hitlerowscy zbrodniarze, a na masową skalę narzucił komunistyczny reżim”; „Gdy w 1956 roku komuniści wdrażali w Polsce sowieckie rozwiązania aborcyjne, ich propagatorką była prokurator Helena Wolińska, uczestniczka sądowych mordów na bohaterach podziemia niepodległościowego, takich jak generał August Fieldorf »Nil«”; czy: „Walka z komunistycznym zniewoleniem była jednocześnie walką o prawną ochronę dzieci przed urodzeniem, którą Naród przyrzekł swej Królowej w Ślubach Jasnołęckich” (Banasiuk 2016).

Po odrzuceniu przez sejm projektu ustawy „Stop aborcji” komunikaty Episkopatu⁹ oraz apele o przyspieszenie prac w komisji sejmowej nad kolejnymi projektami ograniczającymi prawo do aborcji pojawiają się coraz częściej. Opinia publiczna informowana jest również o tym, że politycy rządzącej partii wsłuchują się uważnie w głos Kościoła, są za życiem i sprzeciwiają się aborcji eugenicznej (TVN24 2018), choć z powodów politycznych nie poparli całkowitego zakazu aborcji. W wywiadzie udzielonym PAP Jarosław Kaczyński, tłumacząc, dlaczego PiS zagłosował przeciwko projektowi „Stop aborcji”, powiedział m.in.:

8 Podkreślenie A. P-F.

9 Źródło: <http://episkopat.pl/tag/aborcja/> (dostęp: 10.05.2018).

Okazało się, że ktoś chce wykorzystać projekt zaostrażający przepisy aborcyjne, by stworzyć wielki ruch przeciw PiS, ale z tym może dalibyśmy sobie radę, ale też wielki ruch przeciwko Kościołowi. A Kościół w Polsce jest bardzo mocno związany z polskością, narodem, jest dzierżycielem **jedynego aksjologicznego systemu wartości, który jest powszechnie w Polsce znany**. Atak na Kościół jest też w wielkiej mierze atakiem na Polskę. Myśmy sobie nie mogli pozwolić na to, by tworzyć podstawy do takiego ataku, by powtórzyły się wydarzenia, które miały miejsce na zachodzie Europy, ale także w krajach bardziej katolickich niż Polska, jak Irlandia. [...] Oczywiście poinformowaliśmy o naszej decyzji przewodniczącego Episkopatu Polski, zrobiłem to wspólnie z panią premier, rozmawialiśmy z przewodniczącym. W sprawie projektu „Ordo Iuris” podjęliśmy decyzję na własną odpowiedzialność, ale jestem przekonany, że działaliśmy *pro publico bono* i całkowicie zgodnie z sumieniem. [...] będziemy dążyli do tego, by nawet przypadki cięż bardzo trudnych, kiedy dziecko jest skazane na śmierć, mocno zdeformowane, kończyły się jednak porodem, **by to dziecko mogło być ochrzczone, pochowane, miało imię** (Polska Agencja Prasowa 2016).

Projektowanie regulacji prawnych pod kątem ich zgodności z aksjologicznym systemem wartości przyjmowanym przez wyznawców religii katolickiej uaktywniło politycznych zwolenników separacji państwa od Kościoła. Polityczny sprzeciw wobec bezpośredniego ingerowania władz kościelnych w proces ustawodawczy w modelu państwa świeckiego, które powinno zachować neutralność światopoglądową, oraz niezgoda społeczna na całkowite lekceważenie i ignorowanie praw kobiet miały bezpośredni wpływ na ideologizację debaty bioetycznej w kwestiach reprodukcyjnych i nadania jej **charakteru sporu światopoglądowego**. Wyrażony w projekcie „Stop aborcji” (zob. Projekt: Ustawa o zmianie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r.) absolutyzm moralny, wyrażający się w potępieniu moralnym każdego działania, które może spowodować unicestwienie życia poczętej istoty ludzkiej na każdym etapie jej rozwoju (za wyjątkiem uchylenia **bezpośredniego** niebezpieczeństwa dla życia ciężarnej), zamiarze karania kobiet za przerwanie ciąży i odstąpieniu od karania za nieumyślne spowodowanie poronienia, oraz ukryty zamysł naruszania prywatności i inwigilacji życia intymnego spowodował, zgodnie z przytoczoną powyżej opinią Kaczyńskiego, skierowanie ostrza krytyki przeciwko hierarchom kościelnym oraz polityce PiS-u.

2. Debata nad klauzulą sumienia

W wielu krajach zachodnich istotną rolę w debacie bioetycznej odgrywają narodowe komitety bioetyczne, których zadaniem jest wszechstronna analiza kontrowersyjnych problemów bioetycznych i ich możliwych rozwiązań legislacyjnych. Komitety mają zazwyczaj wsparcie finansowe umożliwiające przygotowanie ekspertyz dotyczących aspektów medycznych, etycznych i prawnych podejmowanych zagadnień, organizowanie spotkań i dyskusji oraz publikowanie raportów przedstawiających opinie publicznej, w tym parlamentarzystom i politykom, przebieg i wnioski z dyskusji oraz rekomendacje proponowanych rozwiązań. W Polsce po wielu latach starań powołany został Komitet Bioetyki przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk, składający się z przedstawicieli nauk medycznych, biologicznych, prawnych i humanistycznych¹⁰. Komitet nie ma jednak żadnego umocowania w środowisku politycznym i dysponuje niewielkimi środkami finansowymi. Jego podstawowym zadaniem jest „identyfikacja i analiza problemów etycznych zrodzonych przez rozwój nauk, zwłaszcza nauk biomedycznych, oraz ich implikacji w sferze społecznej, politycznej i prawnej, ze szczególnym uwzględnieniem konsekwencji postępu naukowego dla rozwoju kraju oraz naszych zaniechań w praktyce życia naukowego i społecznego”¹¹. Pomimo że działalność Komitetu Bioetyki jest bardzo dobrze oceniana przez Prezydium PAN, to przyjmowane przez niego stanowiska są ignorowane przez środowisko polityków i nie mają znaczącego wpływu na debaty parlamentarne i proces legislacyjny. Przykładem jest stanowisko Komitetu Bioetyki w sprawie klauzuli sumienia, zgodnie z którym „lekarz, pielęgniarka i położna mają prawo odmówić osobistego wykonania bądź współuczestniczenia w wykonaniu świadczenia zdrowotnego, jedynie wówczas gdy działanie takie **bezpośrednio narusza bądź stwarza bezpośrednie i realne zagrożenie dla dobra**, które wedle ich przekonań moralnych powinno podlegać bezwzględnej ochronie (np. życia ludzkiego płodu)”. Nie zwalania ich to jednak z „podjęcia działań, których celem jest dostarczanie pacjentowi informacji lub innych środków niezbędnych do podjęcia przez niego świadomej decyzji dotyczącej dalszego postępowania medycznego, które jest legalne, uzasadnione w świetle aktualnej wiedzy medycznej i sytuacji zdrowotnej pacjenta” (Komitet Bioetyki przy Prezydium PAN 2013). Taka interpretacja klauzuli sumienia zaktywizowała

10 Komitet Bioetyki przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk został powołany w 2011 r.

11 Źródło: <http://www.bioetyka.pan.pl/> (dostęp: 15.05.2018).

rzeczników obrony wolności sumienia do podjęcia działań na rzecz zmiany obowiązującego prawa. Katolickie Stowarzyszenie Lekarzy Polskich w piśmie do Naczelnej Rady Lekarskiej uznało stanowisko KB za przykład działań zmierzających do ograniczenia stosowania klauzuli sumienia. Naczelna Rada Lekarska, dostrzegając wagę poruszonego problemu, złożyła wniosek do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zbadania zgodności z Konstytucją przepisów ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry dotyczących klauzuli sumienia. Według NIL obowiązek wskazania przez lekarza powołującego się na klauzulę sumienia realnych możliwości uzyskania świadczenia, których wykonania odmawia, „**czyni iluzorycznym prawo do wolności sumienia**” (Naczelna Izba Lekarska 2014). NIL zakwestionowała także ograniczenie wolności sumienia w przypadku „innych przypadków niecierpiących zwłoki”, a także obowiązek powiadomienia przełożonego o skorzystaniu z klauzuli sumienia oraz uzasadnienia i odnotowania tego w dokumentacji medycznej.

W poparciu tych działań dużą rolę odegrała opinia Zespołu Ekspertów Konferencji Episkopatu Polski ds. Bioetycznych. W obszernym dokumencie podważającym stanowisko KB stwierdzono m.in.:

Komitet zawężająco traktuje pojęcie „bezpośredniości” zagrożenia dobra, w konsekwencji stwierdzając, że przepisanie postkoitalnych środków antykoncepcyjnych oraz orzeczenie o istnieniu wskazania do zabiegu przerwania ciąży łączą się jedynie pośrednio z naruszeniem dobra, zaś nie stanowią współudziału w zlu. Komitet arbitralnie rozstrzyga o obowiązku skorzystania z klauzuli sumienia tylko natychmiast po zgłoszeniu się pacjentki, jak również o powinności wskazania innego specjalisty lub podmiotu leczniczego, w których świadczenie zostanie wykonane. Wreszcie, Komitet posługuje się **arbitralnie stworzonymi tzw. prawami reprodukcyjnymi lub pojęciem zdrowia reprodukcyjnego** jako synonimu przysługujących jednostce praw z zakresu ochrony zdrowia, dostępu do środków antykoncepcyjnych i terminacji ciąży. **Te kategorie nie istnieją w obowiązującym porządku prawnym**, natomiast przyjęcie ich tworzyłoby obowiązek zapewnienia procedur odwoławczych od decyzji lekarza odmawiającego spełnienia zadość życzeniom pacjentki, mających na celu ich realizację. Stanowisko Komitetu Bioetyki przy Prezydium PAN zaprzecza w tych wypadkach istocie klauzuli sumienia (Konferencja Episkopatu Polski 2014).

W dyskusji na temat klauzuli sumienia istotną rolę odegrał także dokument opisujący wartości i zasady bioetyki katolickiej zatytułowany *Deklaracja wiary*

lekarzy katolickich i studentów medycyny w przedmiocie płciowości i płodności ludzkiej (2014), który powstał z inicjatywy lekarki Wandy Póltawskiej. Wryta na dwóch kamiennych tablicach treść Deklaracji została w maju 2014 r. złożona podczas 90. Pielgrzymki Służby Zdrowia na Jasnej Górze jako dar wotywny za kanonizację Jana Pawła II. Do początku 2018 r. Deklarację Wiary podpisało ok. 4 tysięcy lekarzy, których nazwiska można znaleźć na stronach internetowych (zob. *Kto podpisał Deklarację Wiary?*), została także poparta przez klub parlamentarny PiS oraz Konferencję Episkopatu Polski. W dyskusji, jaka przetoczyła się przez media po jej opublikowaniu, dominowały głosy krytyczne, wskazujące na ogromny wpływ Kościoła na polskie środowisko medyczne, namawianie do łamania prawa w imię przekonań religijnych, brak gwarancji proceduralnych do skorzystania z przewidzianych prawem świadczeń oraz możliwość łamania praw pacjenta. Zwracano także uwagę na to, że nadużycia klauzuli sumienia nie są ścigane, natomiast udzielanie niektórych świadczeń, zwłaszcza terminacji ciąży, powoduje poważne kłopoty. W opinii Amnesty International „podobne działania budują negatywną atmosferę, skutkują stygmatyzacją i oddalają kwestię ochrony praw człowieka, dając przestrzeń do zagrażających godności pacjentów dyskusji medialnych i politycznych” (Amnesty International 2014). Zdaniem Marka Balickiego, byłego ministra zdrowia, „katolicycy radykałowie w sprawie klauzuli sumienia czy Deklaracji Wiary posunęli się za daleko, co spowoduje, że społeczeństwo uważniej będzie przyglądać się ich poczynaniom i dojdzie do otrzeźwienia” (cyt. za: *Deklaracja wiary*). Biorąc pod uwagę olbrzymie manifestacje, które przetoczyły się przez Polskę kilka lat później, nie można odmówić mu zdolności przewidywania nastrojów społecznych.

Zgodnie z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego z 7.10.2015 r. ograniczenia klauzuli sumienia lekarzy są częściowo niekonstytucyjne. **Niekonstytucyjny jest obowiązek wskazania innego lekarza lub szpitala przy odmowie świadczenia z powołaniem się na klauzulę sumienia oraz niemożność powołania się lekarza na klauzulę sumienia „w innych przypadkach niecierpiących zwłoki”.** Natomiast obowiązek powiadomienia przełożonego o skorzystaniu z klauzuli sumienia oraz uzasadnienia i odnotowania tego w dokumentacji uznano za zgodne z konstytucją. Trybunał uznał, że „**wolność sumienia jest kategorią pierwotną**” i konstytucyjna gwarancja tej wolności chroni „jednostkę nie tylko przed przymusem podjęcia bezpośredniego zamachu na chronione dobro, lecz także przed takim postępowaniem niezgodnym z sumieniem jednostki, które **pośrednio** prowadzi do nieakceptowalnego etycznie skutku, w szczególności przed przymusem współdziałania w osiągnięciu celu niegodziwego” (Trybunał Konstytucyjny 2015).

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego w sprawie klauzuli sumienia podzieliło środowisko konstytucjonalistów. Zdaniem jednych orzeczenie TK było „bardzo oczekiwane i kontrowersyjne”, ponieważ należało rozstrzygnąć „spór światopoglądowy dotyczący istoty samej klauzuli sumienia”. Zdaniem innych orzeczenie oznacza, że sumienie lekarza jest ważniejsze niż sumienie pacjenta, a „prawo pacjenta do ochrony zdrowia jest wtórne wobec wolności sumienia lekarza, jeśli nie chodzi o ratowanie zdrowia i życia” (Polska Agencja Prasowa 2015). Problem ten został podkreślony przez sędziów TK, którzy złożyli zdania odrębne do różnych części wyroku¹².

Zdaniem obu stron konfliktu spór o klauzulę sumienia jest jedną z najpoważniejszych debat ostatnich lat na temat kształtu ustroju państwowego. Dla publicystów prawicowych i bioetyków katolickich wyrok Trybunału Konstytucyjnego jest potwierdzeniem neutralności światopoglądowej państwa, której przeciwstawiają zideologizowaną koncepcję „państwa świeckiego”, ograniczającą religię i wolność światopoglądową do sfery prywatnej. Taka koncepcja zagraża z kolei podstawowym ogólnoludzkim wartościom, które „mają swoje źródło w kręgu wartości judeochrześcijańskich z personalistyczną koncepcją osoby na czele” (*Klauzula sumienia. Konstytucyjna „świeckość” państwa należy w Europie do rzadkości* 2014).

Komentując w TVN wyrok Trybunału Konstytucyjnego, bioetyk i „emerytowany” polityk lewicowej partii Razem Jan Hartman stwierdził, że w państwie półwyznaniowym instytucje w rodzaju trybunałów konstytucyjnych i sądów najwyższych zawsze stoją na straży ideologii panującej religii. Szkoda tylko, że przy okazji niszczy się świetne prawo. Lekarz nie mogąc wykonać pewnej czynności, by pokazać, że rozumie **supremację porządku publicznego, etycznego i prawnego**, kieruje pacjenta na inną drogę leczenia. Jeżeli się to niszczy, to daje się tym samym przyzwolenie na samowolę – niszczy się konstrukcję prawną klauzuli sumienia. Klauzula sumienia to nie jest żadne uprawnienie lekarza, ale gest tolerancji państwa dla łamania prawa w sytuacji nadzwyczajnej (TVN24 2015).

Opisane elementy dyskusji nad klauzulą sumienia pokazują wyraźnie, że istotą sporu jest m.in. sposób interpretowania pojęcia „sumienie”. W projekcie rozszerzającym zawody medyczne uprawnione do wyrażenia sprzeciwu sumienia termin ten został zdefiniowany jako „racjonalnie uzasadniony osąd moralny lub

12 „Twierdzą więc, że z **wolnością sumienia lekarza** odmawiającego wykonania świadczenia zdrowotnego z powołaniem się na klauzulę sumienia **konkuruje nie porządek publiczny, lecz prawo pacjenta**, mianowicie gwarantowane w art. 47 Konstytucji prawo każdego »do decydowania« o swoim życiu osobistym”. Klauzula sumienia – zdanie odrębne sędzi Sławomiry Wronkowskiej-Jaśkiewicz w sprawie K 12/14. Podkreślenie autorek.

naukowy, który kwalifikuje wykonanie obowiązku jako etycznie niegodziwe, zaś odmowa wykonania obowiązku nie powoduje niebezpieczeństwa utraty życia, nieuchronnego lub wysoce prawdopodobnego zagrożenia zdrowia innych osób, zagrożenia dla bezpieczeństwa lub porządku publicznego albo moralności publicznej, ani nie narusza w sposób nieproporcjonalny wolności i praw innych osób” (Projekt Ustawy o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz niektórych innych ustaw w celu zapewnienia gwarancji przestrzegania prawa do sprzeciwu sumienia). Tak rozumiane sumienie profesjonalistów medycznych przeciwstawiane jest sumieniu pacjentów, które – jak można sądzić z przytoczonej powyżej definicji – nie może być traktowane jako racjonalnie uzasadniony sąd moralny, który kwalifikuje do domagania się zrealizowania ich praw.

Mocno zaangażowany w debatę o klauzuli sumienia Instytut „Ordo Iuris” nie tłumaczy, co rozumie przez „racjonalne uzasadnienie” ani też dlaczego tak wysoko stawiając sumienie pracowników służby zdrowia, zaangażował się w podważanie decyzji lekarzy z Alder Hey Children’s Hospital w Liverpoolu dotyczącej zakończenia daremnej terapii nieuleczalnie chorego dziecka (kazuś Alfiego Evansa). Z wypowiedzi medialnych prawników zaangażowanych w tę sprawę można wnioskować, że spór dotyczył nie tylko kwestii, kto ma prawo decydować (rodzice czy sąd na wniosek lekarzy), ale także o udowodnienie, że decyzja lekarzy była merytorycznie błędna i moralnie niegodziwa. Jeśli zgodzimy się co do tego, że decyzja podjęta przez lekarzy w sprawie Alfiego Evansa była zgodna z ich sumieniem (a także obowiązującym w Wielkiej Brytanii prawem), to krytykując ich decyzję, musimy przyznać, że **samo sumienie nie jest wystarczającym kryterium oceny słuszności danego działania**. Na ten aspekt sprawy klauzuli sumienia zwracało uwagę stanowisko KB, podkreślając, że: „ani intensywność czyjegós przekonania o słuszności własnego poglądu, ani gorliwość w jego głoszeniu same w sobie nie stanowią dostatecznej racji dla działania w imię tego poglądu, w szczególności, gdy działanie takie wywołuje negatywne skutki po stronie innych osób, prowadzi do ograniczenia lub naruszenia ich praw” (Komitet Bioetyki przy Prezydium PAN 2013). Sumienie, także polskich lekarzy, ma charakter subiektywny. I tylko przy przyjęciu kontrowersyjnego założenia o istnieniu obiektywnego porządku moralnego i odrzuceniu pluralizmu światopoglądowego i innych porządków moralnych można zasadnie twierdzić, że tylko sumienie ukształtowane zgodnie z chrześcijańską wizją świata jest zgodne z prawem moralnym.

3. Narodziny ruchu społecznego w obronie praw kobiet

Intensywne próby zmiany obowiązującej ustawy o przerywaniu ciąży, ograniczenia dostępu do prokreacji wspomagananej i antykoncepcji awaryjnej oraz zmiany podstawy programowej przedmiotu edukacja seksualna w bardzo dużym stopniu przyczyniły się do zaktywizowania oddolnych ruchów feministycznych. Debata publiczna w Polsce na temat praw kobiet przybrała niespotykane dotąd rozmiary i rozprzestrzeniła się na media społecznościowe, angażując coraz więcej spontanicznie rodzących się ruchów i stowarzyszeń prokobiecych.

Na początku 2018 r. ukazał się „Apel w sprawie zwiększenia udziału kobiet w mediach”. Apel sygnowany przez łódzkie „Dziewuchy Dziewuchom” i umieszczony na stronie naszademokracja.pl. Podpisany został przez przedstawicieli 59 organizacji prokobiecych: ruchów feministycznych, środowisk kobiecych oraz organizacji demokratycznych i równościowych. Na konieczność włączenia do debaty publicznej głosu kobiet zwracano uwagę już wcześniej. W 2015 r. w czasie konferencji Ekspertki.org, organizowanej w ramach projektu „Głos kobiet się liczy”, odbyła się premiera bazy ekspertek przygotowanej przez Stowarzyszenie im. Stanisława Brzozowskiego we współpracy z Fundacją Kobiet Nauki. W kilku miastach zorganizowano debaty i warsztaty o przyczynach i możliwościach zaradzenia problemowi zbyt małego udziału kobiet w dyskusjach publicznych oraz projektach promowania obecności kobiet w mediach.

Protest przeciwko ograniczeniu debaty na temat praw kobiet jedynie do wypowiedzi mężczyzn oraz ideologizacji stosowanych w niej argumentów w sposób satyryczny przedstawiono w cieszącym się dużą popularnością programie pod tytułem *Przy kawie o sprawie* zrealizowanym przez Krytykę Polityczną. Pierwszy z nich *Czy viagra powinna być na receptę?* udostępniono 23.01.2018 r. W ciągu niecałych 4 miesięcy obejrzało go 150 tys. osób. Komentarze na jego temat pojawiły się także w opiniotwórczych tygodnikach publicystycznych (zob. np. „Polityka” z 25 września 2018). Drugi: *Czy męska masturbacja powinna być zakazana?* opublikowano 5.02.2018 r. Kolejne to: *Czy bić mężczyzn?* (7.03.2018 r.) oraz *Jak być ojcem?* (2018 r.). Program prowadzi animatorka kultury i publicystka Agata Diduszko, która zaprasza do dyskusji kobiety ze środowisk naukowych i publicystycznych, uzasadniając swój wybór w następujący sposób: „W moim programie liczy się profesjonalizm, a nie płeć. Nie chciałabym budować fałszywej równowagi, jeśli przy tym miałby cierpieć poziom merytoryczny programu” (Krytyka Polityczna 2018).

Jedną najważniejszych zmian w formie debaty bioetycznej o kwestiach reprodukcyjnych w Polsce w porównaniu ze sposobem jej prowadzenia w latach 90. XX w. jest organizowanie manifestacji publicznych, marszów i demonstracji w obronie praw kobiet, jak np. Ogólnopolski Strajk Kobiet 3.10.2016 r. (określany mianem „czarnego poniedziałku”) przeciwko odrzuceniu w pierwszym czytaniu projektu obywatelskiego „Ratujmy kobiety” liberalizującego prawo antyaborcyjne i skierowaniu do dalszych prac w Komisji projektu „Ordo Iuris” – „Stop aborcji”. Według informacji prasowych na ulice 150 miast w Polsce i 60 za granicą wyszło około 250 tys. osób, sprzeciwiając się planom wprowadzenia całkowitego zakazu aborcji.

Wycofanie tego projektu z prac legislacyjnych w sejmie zostało uznane przez środowiska feministyczne za efekt społecznych sprzeciwów i utwierdziło je w przekonaniu, że czas merytorycznej dyskusji się skończył i należy podjąć bardziej radykalne działania. Kolejny projekt zmiany obowiązującego prawa „Zatrzymaj aborcję”, który zakłada zniesienie możliwości przerwania ciąży ze względu na ciężkie i nieodwracalne wady płodu, skłonił do wzięcia udziału w marszu protestacyjnym 23.11.2018 r. w Warszawie („czarny piątek”) od 20 tys. (dane policji) do 55 tys. demonstrantów (dane stołecznego ratusza). Protestowano przed Domem Arcybiskupów Warszawskich, gmachem sejmu, a końcowym etapem marszu była siedziba partii Prawa i Sprawiedliwości. Zarówno trasa marszu, jak i hasła na transparentach oraz wykrzykiwane przez uczestników marszu slogany pokazują wyraźne zaostrzenie sporu i radykalizację stanowisk.

4. Wojna na obrazy

Na zmianę formy debaty niewątpliwy wpływ wywarło także wykorzystywanie nowych technik i środków wymiany informacji, jak np. strony i fora internetowe, prowadzone przez obie strony sporu, oferujące możliwość pobrania materiałów informacyjnych oraz propagandowych, a także Facebook, który stał się platformą ułatwiającą organizację spotkań i wymianę poglądów.

Fundacje i stowarzyszenia antyaborcyjne od lat 90. XX w. prowadzą akcję propagandową, którą można określić jako „wojna na obrazy” (Szczerciak 2018). W różnych punktach miast rozwieszają olbrzymie plakaty z fragmentami abortowanych ludzkich płodów oraz napisami porównującymi aborcję do ludobójstwa i zbrodni dokonywanych przez nazistów. Tego rodzaju materiały można znaleźć np. na stronie „Fundacji PRO – prawo do życia”. Przykładowe napisy

na plakatach: „Rzeź niewinnych dzieci”; „W czasach PRL-u sądy skazywały za prawdę o Katyniu, czy w wolnej Polsce będą skazywały za prawdę o aborcji?”; „Ofiary nie mają wyboru, mord Ormian 1915-1923, 1.5 miliona ofiar. Mord nienarodzonych, co roku na świecie 53 miliony ofiar”; „Hitler zaczął zabijanie od chorych, dzisiaj niektórzy go naśladowają”.

Intencję organizatorów tych akcji wyraża hasło zamieszczone na jednym z plakatów – „pokazujemy aborcję, aby ją powstrzymać”. Organizowanie w przestrzeni publicznej wystaw z wzbudzającymi odrazę obrazami zmierza do wytworzenia w społeczeństwie przekonania, że przerwanie ciąży to morderstwo, a zalegalizowanie aborcji jest równoznaczne z akceptacją ludobójstwa. Wystawa ma wywoływać u odbiorców poczucie winy oraz budzić sumienia. Nie tylko kobiet, które przerwały ciążę lub mogłyby podjąć taką decyzję w przyszłości, także personelu pracującego na oddziałach położniczych i ginekologicznych, studentów medycyny, pacjentów oraz polityków.

W światowy dzień poświęcony osobom z Zespołem Downa 21 marca 2018 r. akcje wspomagane obrazami odbyły się w 20 miastach polskich. Ich celem było wyrażenie sprzeciwu „eugenicie nienarodzonych dzieci chorych” (Niedźwiecka 2013). Działacze fundacji na rzecz ratowania życia nienarodzonych dzieci sądzą, że to właśnie „dzięki ogólnopolskim akcjom pokazującym prawdę o aborcji tak wielu polityków PO i Nowoczesnej wyłamało się spod dyscypliny głosowania za ludobójstwem” (Wypowiedź Kingi Małeckiej-Prybyło w newsletterze Fundacji PRO - Prawo do życia, za: Szczerbiak 2018).

Warto podkreślić, że zarówno obraz, jak i treść sloganów mają charakter typowo demagogiczny i mijają się z prawdą, którą jakoby wystawa miała pokazywać. Powiększone zdjęcia rzekomo abortowanych płodów są spreparowane, nie odnoszą się w żaden sposób do stosowanych obecnie metod terminacji ciąży i celowo epatują obrazem dla wzbudzenia emocji widza. Umieszczanie podpisu „aborter” przy zdjęciach wybitnych lekarzy, którzy całe swoje życie zawodowe poświęcili pracy na oddziale patologii ciąży, narusza ich dobre imię i podważa zaufanie do ich kompetencji. Co więcej, wystawy umieszczane przed szpitalami mają negatywny psychiczny wpływ na pacjentki, także te przebywające na oddziałach patologii ciąży, i personel szpitala. Odmawianie przez oddziały szpitalne wykonywania legalnych zabiegów przerywania ciąży nie musi być spowodowane, jak sądzą zwolennicy tych akcji, budzeniem się sumień poszczególnych lekarzy, ale może być także wyrazem oportunistyki i mieć negatywny wpływ na jakość opieki sprawowanej nad kobietą ciężarną.

Ta „wojna na obrazy” w żaden sposób nie zbliża nas do merytorycznej dyskusji etycznej nad kwestią przerywania ciąży. Jak można było jednak przewidzieć, spowodowała reakcję na podobnym poziomie. I tak zamiast poważnej debaty na temat praw płodu w kontekście praw człowieka, różnicy pomiędzy wskazaniami medycznymi do przerywania ciąży ze względu na ciężkie i nieuleczalne wady płodu a ideologią eugeniczną lub adekwatności stosowania pojęcia ludobójstwa w odniesieniu do zakończenia życia zygoty i nieuleczalnie chorego płodu pojawił się aktywny, zwłaszcza w mediach społecznościowych, ruch ratowania kobiet przed przemocą. „BABA Lubuskie Stowarzyszenie na Rzecz Kobiet” postanowiło codziennie na swojej stronie internetowej publikować informacje o wadach letalnych. Wpis pierwszy: „Bezmózgowie, anencefalia, jeden przypadek na 1 tys. ciąż. Większość ulega samoistnemu poronieniu. Jednak w Polsce co roku rodzi się co najmniej 20 bezmózgowców. Noworodki są głuche, niewidome, nieprzytomne i nie czują bólu. Większość umiera kilka godzin po porodzie. Najdłuższe znane przeżycie wyniosło 2,5 roku” (za: Szczerbiak 2018).

Taką kontrakcją określić można także trywializowanie zabiegu przerywania ciąży przez lansowane przez niektóre feministki hasła „aborcja jest OK”. Różowa okładka „Wysokich Obcasów” poświęconych aborcji farmakologicznej, ze zdjęciem uśmiechniętych dziewczyn ubranych w koszulki z takim właśnie hasłem, wzbudziła bardzo duże kontrowersje także wśród osób opowiadających się za zliberalizowaniem obowiązującej ustawy. Intencją było odideologizowanie sporu o aborcję: „[...] uważamy – mówi jedna z inicjatorek akcji – że to jest właściwa odpowiedź na krwawe billboardy organizacji anti-choice, a nie, jak proponują niektórzy, pokazywanie zdjęć dzieci z wadami letalnymi” (Domańska 2018). Jednak wbrew intencji inicjatorek akcji propagowane przez nie hasło jest właśnie przykładem skrajnego zideologizowania sporu.

5. Jak rozumieć autonomię uniwersytetów w kontekście publicznej debaty bioetycznej?

W publicznej debacie bioetycznej w Polsce coraz większą rolę zaczyna odgrywać kwestia sposobu rozumienia pojęcia autonomii uniwersytetów oraz wolności akademickiej. W listopadzie 2016 r. Warszawski Uniwersytet Medyczny i jeden z Instytutów PAN wycofały się z wynajmu sali przeznaczonej na międzynarodową konferencję pt. „Prawa poczętego pacjenta: aspekty medyczne oraz prawne”. Przyczynili się do tego naukowcy podpisujący petycję o jej odwołanie oraz popierający

ich, protestujący studenci. W odpowiedzi członkowie komitetu naukowego konferencji skierowali na ręce Prezesa PAN swoje stanowisko, zgodnie z którym:

Organizatorzy protestu czynią względem konferencji szereg insynuacji, wysuwając argumenty o charakterze ideologicznym. Sytuację tę uznajemy za **atak na fundamentalną wolność prowadzenia badań naukowych**, którego dopuszczają się działacze polityczni **ignorujący wiedzę naukową** oraz depczący obowiązujący porządek prawny. Wyrażamy oburzenie podejmowanymi w ten sposób próbami stygmatyzowania przedstawicieli środowiska akademickiego oraz specjalistów praktyków, mających przedstawiać podczas zaplanowanej konferencji stan wiedzy prawnej i medycznej. [...] Protestujący zarzucają organizatorom konferencji m.in. rzekomo nienaukowy charakter odniesienia dyskursu naukowego do praw poczętego, a nienarodzonego pacjenta. W opublikowanym Liście Otwartym odmawiają środowisku naukowemu prawa posługiwania się pojęciem „dziecko” i „dziecko poczęte” w odniesieniu do człowieka w prenatalnej fazie rozwoju. [...] Takie stanowisko jest nie tylko sprzeczne z aktualnym stanem wiedzy medycznej i językiem dyskursu naukowego, ale zaprzecza także zasadom etyki zawodowej oraz ignoruje obowiązujący stan prawny, w tym język obowiązujących aktów prawnych krajowych i międzynarodowych. Jednocześnie nie sposób pominąć faktu, że działania podejmowane przez politycznych radykałów mają ewidentnie na celu dehumanizację człowieka na najwcześniejszym etapie rozwoju. Praktyki takie niepokojąco przywodzą na myśl działania podejmowane przez **eugeników** na początku XX w. w wielu krajach Europy, gdy **dehumanizujący** określone kategorie ludzi język, torował drogę **ludobójstwu** (Ordo Iuris 2016)¹³.

W marcu 2017 r. władze Uniwersytetu Warszawskiego oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego uniemożliwiły zorganizowanie spotkania z działaczką ruchu pro-life Rebeccą Kiessling. Biuro Prasowe UW informowało, że w zaproponowanej formule „wydarzenie miałoby formę promowania określonego stanowiska światopoglądowego, a nie dyskusji akademickiej” (Uniwersytet Warszawski 2017). Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego wicepremier Jarosław Gowin uznał odwołanie spotkania za przejaw cenzury i wykorzystywanie autonomii uczelni do tłumienia wolności słowa. Napisał m.in.

13 Podkreślenie autorek.

Misją uniwersytetu jest dążenie do prawdy. Droga zaś do niej to **dialog, ścieranie się przeciwstawnych, racjonalnie uzasadnionych stanowisk, szacunek dla wolności myśli i pluralizmu**. Z przykrością muszę stwierdzić, że decyzję władz wspomnianych uniwersytetów odbieram jako zaprzeczenie tych wartości. [...] Jest to dla mnie tym bardziej nie do zaakceptowania, że w przypadku wykładu Pani Kiessling mamy do czynienia nie z prezentacją argumentów na rzecz któregoś ze stanowisk skrajnych, lecz z obroną najprostszej wartości: ludzkiego życia. Z poglądami Pani Kiessling można się zgadzać lub nie, lecz zabranianie ich artykułowania jest niczym innym jak cenzurą (Ministerstwo Edukacji i Nauki 2017)¹⁴.

Uzasadniając podjęte przez siebie decyzje i odpowiadając na zarzuty ministra, rektorzy obu uczelni napisali w specjalnym oświadczeniu, że pani Kiessling

nie została [...] zaproszona na uczelnie przez organizacje studenckie i nie miała brać udziału w debatach o charakterze akademickim, podczas których doszłoby do wymiany różnorodnych argumentów. Pani Kiessling na swojej stronie internetowej otwarcie informuje, że odwiedza Polskę na zaproszenie Instytutu na rzecz Kultury Prawnej „Ordo Iuris” po to, aby swoimi wystąpieniami wesprzeć ten Instytut w dążeniach do wykreślenia z ustawy uchwalonej w 1993 roku możliwości legalnego przerwania ciąży w przypadku, gdy jest ona wynikiem gwałtu. W środowisku akademickim musimy odróżniać **działalność jawnie lobbystyczną służącą zmianie ustawodawstwa od debaty akademickiej, której fundamentami są krytyczne rozważania i wymiana poglądów**. Czyniąc właściwy użytek z niezbędnej Uniwersytetom autonomii – niezależnie od bieżących mód, trendów czy układów politycznych – oddzielamy oparte o naukową metodę ścieranie się stanowisk od nieakceptowalnej w murach uczelni propagandy (Pałys, Nowak 2017)¹⁵.

Nie od dziś wiadomo, że w sporach etycznych znaczącą rolę odgrywa język, w jakim toczymy dyskusję. Debata bioetyczna o kwestiach reprodukcyjnych w Polsce pokazuje, że obie strony konfliktu używają w odmiennym znaczeniu nie tylko takich pojęć, jak *dziecko, eugenika czy zabójstwo*, ale także interpretują odmiennie pojęcie sumienia, wolności akademickiej i autonomii uniwersytetów.

Podsumowując, należy stwierdzić, że debata publiczna na temat etycznych i prawnych aspektów reprodukcji człowieka jest sporem światopoglądowym

14 Podkreślenie autorek.

15 Podkreślenie autorek.

o charakterze pragmatycznym, charakteryzuje się nie tylko polaryzacją stanowisk, ale także znaczną ich radykalizacją. Odnotować należy duże zaangażowanie instytucji związanych z Kościołem na rzecz projektowania regulacji prawnych zgodnych z aksjologicznym systemem wartości przyjmowanych przez wyznawców religii katolickiej oraz całkowite pomijanie zagadnień etycznych i metaetycznych istotnych dla filozoficznej płaszczyzny tego sporu. Coraz większego znaczenia nabiera także ruch społeczny w obronie praw reprodukcyjnych i praw kobiet. Jest rzeczą oczywistą, że regulacje prawne powinny być poprzedzone dyskusją społeczną, jest to szczególnie ważne w projektowaniu rozwiązań prawnych wzbudzających kontrowersje etyczne i spory światopoglądowe. Tym bardziej martwi brak należytej uwagi dla tej debaty i jej wszystkich uczestników ze strony władz publicznych, które powinny pełnić rolę mediatora i unikać jawnego popierania stanowisk absolutystycznych.

Bibliografia

- Amnesty International. 2014. *Stanowisko w sprawie deklaracji wiary*, Czerwiec 10, 2014, http://web.archive.org/web/20160405203708/https://amnesty.org.pl/no_cache/aktualnosci/strona/article/8340.html (dostęp: 25.05.2018).
- Banasiuk, J. 2016. *Przemówienie dr Joanny Banasiuk w Sejmie*. Wrzesień 22, 2016, <http://www.ordoiuris.pl/ochrona-zycia/przemowienie-dr-joanny-banasiuk-w-sejmie> (dostęp: 18.05.2018).
- Beauchamp, T. L., Childress, J. F. 1996. *Zasady etyki medycznej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Chańska, W. 2009. *Nieszczęsny dar życia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Chyrowicz, B. 2015. *Bioetyka. Anatomia sporu*. Kraków: Znak.
- Czekajewska, J. 2016. „Analiza poglądów zwolenników racjonalistycznego nurtu synejdezjologii na temat klauzuli sumienia”, *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych*, 3: 55–71.
- Domagalska, K. 2018. „Aborcja farmakologiczna jest w Polsce tematem tabu. »My jesteśmy dla kobiet, które podejmują decyzję. To ich decyzja«”, *Gazeta Wyborcza*, dodatek *Wysokie obcasy*, Luty 15, 2018, <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,127763,23013188,aborcyjny-dream-team-aborcja-farmakologiczna-to-rewolucja.html> (dostęp: 15.05.2018).

- Europejski Trybunał Praw Człowieka. 2007. *Sprawa Tysiąc przeciwko Polsce (Skarga nr 5410/03) Wyrok*, Strasburg, 20 marca 2007, <http://programy.hfhr.pl/orzeczenia/tresc-wyroku-ws-tysiac-przeciwko-polsce/> (dostęp: 24.05.2018).
- Galewicz, W. (red.). 2010. *Początki ludzkiego życia*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Galewicz, W. 2013. *Status ludzkiego zarodka a etyka badań biomedycznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gałkowski, J.W., Gula, J. (red.). 1991. *W imieniu dziecka poczętego*. Lublin: RW KUL.
- Gert, B., Culver, Ch.M., Clouser, K.D. 2010. *Bioetyka. Ujęcie systematyczne*. Gdańsk: Słowo/Obraz/Terytoria.
- Główny Urząd Statystyczny. 2018. *Rocznik Demograficzny 2017*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Hołówka, J. 2001. *Etyka w działaniu*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Komitet Bioetyki przy Prezydium PAN. 2013. *Stanowisko nr 4/2013 z dnia 12 listopada 2013 roku w sprawie tzw. klauzuli sumienia*, <http://www.bioetyka.pan.pl/images/stories/Pliki/Stanowisko%20KB%20nr%204-2013.pdf> (dostęp: 30.05.2018).
- Konferencja Episkopatu Polski. 2014. *Stanowisko Zespołu Ekspertów KEP ds. Bioetycznych w sprawie klauzuli sumienia*, Warszawa 14.02.2014, <http://episkopat.pl/stanowisko-zespolu-ekspertow-kep-ds-bioetycznych-w-sprawie-klauzuli-sumienia/> (dostęp 10.05.2018).
- Konferencja Episkopatu Polski. 2016. *Komunikat Prezydium KEP w sprawie pełnej ochrony życia człowieka*. Warszawa 30.03.2016, <http://episkopat.pl/komunikat-prezydium-kep-w-sprawie-pelnej-ochrony-zycia-czlowieka/> (dostęp: 10.05.2018).
- Konferencja Episkopatu Polski, tag: aborcja, <http://episkopat.pl/tag/aborcja/> (dostęp: 10.05.2018).
- Krytyka Polityczna. 2018. *Przy kawie o sprawie. Jak być ojcem?*, <https://www.youtube.com/watch?v=3co8EcFhnkA> (dostęp: 12.05.2018).
- Machinek, M. 2007. *Spór o status ludzkiego embrionu*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Machinek, M. 2004. *Życie w dyspozycji człowieka. Wybrane problemy etyczne u początku ludzkiego życia*. Olsztyn: Wydawnictwo Hosianum.
- Mepham, B. 2008. *Bioetyka. Wprowadzenie dla studentów nauk biologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ministerstwo Edukacji i Nauki. 2017. *Stanowisko ministra nauki dotyczące wolności słowa na polskich uczelniach*, Marzec 15, 2017, www.nauka.gov.pl/aktualnosci-ministerstwo/stanowisko-ministra-nauki-dotyczace-wolnosci-slowa-na-polskich-uczelniach.html (dostęp: 18.05.2018).

- Naczelna Izba Lekarska. 2014. *Klauzula sumienia – odpowiedź Prezesa NRL na pismo Katolickiego Stowarzyszenia Lekarzy Polskich*. Lipiec 2, 2014, <https://www.nil.org.pl/aktualnosci/klauzula-sumienia-odpowiedz-prezesa-nrl-na-pismo-katolickiego-stowarzyszenia-lekarzy-polskich> (dostęp: 15.05.2018).
- Niedźwiecka, D. 2013. *Wrocław jednym z 20 miast, w którym zorganizowano pikietę za życiem*, Marzec 22, 2013, <https://www.pch24.pl/wroclaw-jednym-z-20-miast-w-wktorym-zorganizowano-pikiety-za-zyciem,13521,i.html> (dostęp: 16.05.2018).
- Projekt Ustawy o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz niektórych innych ustaw w celu zapewnienia gwarancji przestrzegania prawa do sprzeciwu sumienia*, Ordo Iuris, http://www.ordoiuris.pl/sites/default/files/inline-files/ORDO_IURIS_PROJEKT_USTAWY_O_ZM_UST_O_GWARANCJACH_WOLNOSCI_SUMIENIA.pdf (dostęp: 30.05.2018).
- Ordo Iuris. 2016. *Stanowisko komitetu naukowego konferencji „Prawa poczętego pacjenta: aspekty medyczne oraz prawne” wobec żądań odwołania konferencji*. Październik 12, 2016, <http://www.ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/stanowisko-komitetu-naukowego-konferencji-prawa-poczete-go-pacjenta-aspekty> (dostęp: 18.05.2018).
- Pałys, M., Nowak, W. 2017. *Stanowisko rektorów UW i UJ*, Marzec 17, 2017, www.uw.edu.pl/stanowisko-rektorow/ (dostęp: 18.05.2018).
- Pew Research Center. 2018. *The Age Gap in Religion Around the World*, Czerwiec 13, 2018, <https://www.pewforum.org/2018/06/13/young-adults-around-the-world-are-less-religious-by-several-measures/> (dostęp: 14.09.2019)
- Polityka. 2018. *Erekcja jest darem bożym! Czyli kobiety rozmawiają o recepcie na viagrę*. Wrzesień 25, 2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1735638,1,erekcja-jest-darem-bozym-czyli-kobiety-rozmawiaja-o-recepcie-na-viagre.read>. (dostęp: 28.09.2019).
- Polska Agencja Prasowa. 2016. *Wywiad prezesa PiS dla Polskiej Agencji Prasowej*, Październik 12, 2016, <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,671146,prezes-pis-podatek-handlowy-powinien-byc-musimy-nad-tym-pracowac.html> (dostęp: 10.05.2018).
- Przyłuska-Fiszler A. 2005. “Die bioethische Diskussion uber Reproduktions-technologien und Embryonenforschung in Polen”. W: *Biopolitik grenzenlos. Stimmen aus Polen*, H.Hofmann (red.), 55–84. Herbolzheim: Centaurus Verlag.
- Przyłuska-Fiszler, A. 1997. *Aspekty etyczne sporu o przerywanie ciąży*. Warszawa.
- Różyńska, J., Chańska, W. (red.). 2013. *Bioetyka*. Kraków: Wolters Kluwer Polska.
- Różyńska, J. 2008. *Od zygoty do osoby. Potencjalność, identyczność i przerywanie ciąży*. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria.
- Rutkowski, M. 2013. *Kiedy powstaje istota ludzka? Aborcja i doświadczenie na zarodkach*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

- „Kto podpisał Deklarację Wiary?”, *Silesion.pl*, <https://silesion.pl/kto-podpisał-deklaracje-wiary-lista-ma-ponad-3-8-tys-nazwisk-28-06-2017#1> (dostęp: 25.05.2018).
- „Deklaracja wiary i list otwarty prof. Wandy Póltawskiej”. *Stacja7*, Marzec 5, 2014, <https://stacja7.pl/deklaracja-wiary/deklaracja-wiary-i-list-otwarty-prof-wandy-poltawskiej/> (dostęp: 15.05.2018).
- Stelmach, J., Brożek, B., Soniewicka, M., Załuski, W. 2010. *Paradoksy bioetyki prawniczej*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Szawarski, Z. 1988. „Spór o przerywanie ciąży”. *Ginekologia Polska*, vol. 59, nr 3.
- Szczerbiak, A. 2018. „Wojna na obrazy”. *Polityka*, Styczeń 23, 2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1735102,1,coraz-okrutniejsze-argumenty-w-dyskusji-o-aborcji.read> (dostęp: 16.05.2018).
- Szewczyk, K. 2009. *Bioetyka. Medycyna na granicach życia*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ślipko, T. 1988. *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Ślipko, T. 1992. *Za czy przeciw życiu: pokłosie dyskusji*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Tokarczyk, R. 1984. *Prawa narodzin, życia i śmierci*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Trybunał Konstytucyjny, *Komunikat. Prawo do odmowy wykonania świadczenia zdrowotnego niezgodnego z sumieniem*. K12/44, <http://trybunal.gov.pl/rozprawy/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/8603-prawo-do-odmowy-wykonania-swiadczenia-zdrowotnego-niezgodnego-z-sumieniem/> (dostęp: 25.05.2018).
- Trybunał Konstytucyjny. 2015. *Różne opinie konstytucjonalistów o orzeczeniu TK ws. klauzuli sumienia*, Październik 8, 2015, <http://www.lex.pl/czytaj/-/artykul/rozne-opinie-konstytucjonalistow-o-orzeczeniu-tk-ws-klauzuli-sumienia> (dostęp 25.05.2018).
- TVN24. 2018. *Posel Ast o „Zatrzymaj aborcję”: wsłuchujemy się w głos Episkopatu*, Marzec 22, 2018, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/episkopat-ma-decydujacy-glos-ws-projektu-zatrzymaj-aborcje,824106.html (dostęp: 10.05.2018).
- TVN24. 2015. *Wyrok TS w sprawie klauzuli sumienia*. Październik 8, 2015, <http://www.tvn24.pl> (dostęp: 25.05.2018).
- Uniwersytet Warszawski. 2017. *Aktualności. Informacja w sprawie spotkania*, Marzec 13, 2017, <https://www.uw.edu.pl/informacja-w-sprawie-spotkania/> (dostęp: 18.05.2018).
- Ustawa o zmianie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, http://www.ordoiuris.pl/sites/default/files/inline-files/pd1_0.pdf (dostęp: 12.05.2018).

- Warren, M.A. 1998. „Przerywanie ciąży”. W: *Przewodnik po etyce*, P. Singer (red.), 347–360. Warszawa: Książka i Wiedza.
- WBG. 2018. „Ordo Iuris chce wprowadzić zakaz aborcji tylnymi drzwiami. Przez wzmocnienie klauzuli sumienia”. *Gazeta.pl*, Maj 25, 2018, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,23454055,ordo-iuris-chce-wprowadzic-zakaz-aborcji-tylnymi-drzwiami-przez.html> (dostęp: 28.05.2018).
- Wikipedia, *Deklaracja wiary*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Deklaracja_wiary (dostęp: 25.05.2018).
- „Klauzula sumienia. Konstytucyjna »świeckość« państwa należy w Europie do rzadkości”, *Wpolityce.pl*, Lipiec 17, 2014, <https://wpolityce.pl/polityka/205433-klauzula-sumienia-konstytucyjna-swieckosc-panstwa-nalezy-w-europie-do-rzadkosci> (dostęp: 25.05.2018).
- Wyszynski, S. 1990. *W obronie życia nienarodzonych*. Warszawa: Instytut Prymasowski Ślubów Narodów.
- Zielińska, E. 1990. *Przerywanie ciąży – warunki legalności w Polsce i na świecie*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze.

Nota biograficzna/ Biographical Note

Alicja Przyłuska-Fiszler – kierowniczka Pracowni Bioetyki i Filozofii na Wydziale Rehabilitacji AWF w Warszawie, profesor filozofii, członkini Komitetu Bioetyki.

Alicja Przyłuska-Fiszler – Head of Unit of Bioethics and Philosophy, Faculty of Rehabilitation, Józef Piłsudski University of Physical Education in Warsaw, professor of philosophy, member of the Bioethics Committee at the Presidium of the Polish Academy of Sciences.

Katarzyna Korbacz – asystentka w Pracowni Bioetyki i Filozofii na Wydziale Rehabilitacji AWF w Warszawie, doktorantka na Wydziale Filozofii UW, członkini Centrum Bioetyki i Bioprawa przy Wydziale Filozofii UW.

Katarzyna Korbacz – assistant lecturer in Unit of Bioethics and Philosophy, Department of Rehabilitation, Józef Piłsudski University of Physical Education in Warsaw, PhD student (Faculty of Ethics, Department of Philosophy, University of Warsaw), member of the Center for Bioethics and Biolaw (Department of Philosophy, University of Warsaw).